

Μικροκατοικία. Άτλαντας για Αρχιτέκτονες

Archetype team - 15/11/2018

Πρόλογος

Ποια είναι η έκφραση των τεχνολογικών, οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών αλλαγών στο χώρο της κατοικίας; Ποιος είναι ο ρόλος της αρχιτεκτονικής στην κλιματική αλλαγή; Μπορεί το λιγότερο να είναι αρκετό; Πώς χρησιμεύει ένα βιβλίο στην εποχή της ψηφιακής ιθαγένειας; Πώς κατασκευάζεται ένα διεισδυτικό αρχιτεκτονικό βλέμμα που υπερβαίνει την αρχιτεκτονική φωτογραφία; Πώς κοινοποιείται η γνώση του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού; Πώς συγκροτείται μια αρχιτεκτονική γενεαλογία; Ποια είναι η αξία

των παραδειγμάτων στη διδακτική της αρχιτεκτονικής; Στα ζητήματα αυτά στοχάζεται και εν μέρει απαντά το βιβλίο που κρατάς στα χέρια σου. Στο πλαίσιο μιας συζήτησης για το ελάχιστο, ο όρος μικροκατοικία διεκδικεί μια σημαίνουσα θέση στη διατύπωση εναλλακτικών μοντέλων κατοίκησης, στη συγκρότηση νέων αντιλήψεων και πρακτικών για το δικαίωμα στην κατοικία.

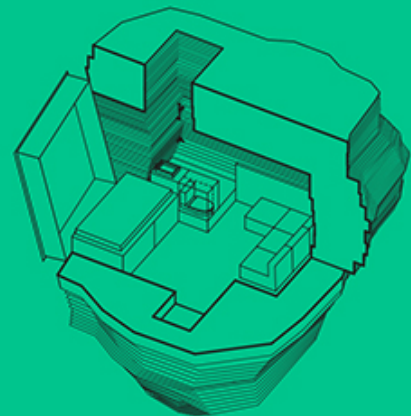
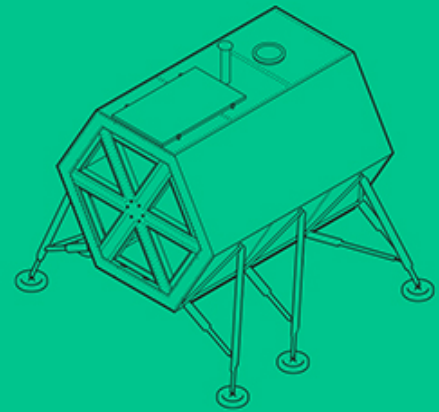
Η αναγκαιότητα της δημιουργίας του βιβλίου αυτού γεννήθηκε στα εργαστήρια αρχιτεκτονικού σχεδιασμού του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών της Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Η συζήτηση για την «κατοικία και το ελάχιστο» μας έχει απασχολήσει για αρκετά ακαδημαϊκά έτη στα μαθήματα που διδάξαμε μαζί με τους συνάδελφους Αριστείδη Αντωνιάδη, Θεοκλή Καναρέλη και Κώστα Μανωλίδη, τους οποίους και ευχαριστώ. Οι φοιτήτριες και οι φοιτητές του τμήματος που συμμετείχαν στα μαθήματα αυτά συνέβαλαν με ενθουσιασμό στην έρευνα των αρχιτεκτονικών παραδειγμάτων που απαρτίζουν τον Άτλαντα της Ελάχιστης Κατοικίας. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τις φοιτήτριές μου Μαρίνα Νέστωρα και Ευαγγελία Κιοσσέ για τη συστηματική βοήθεια στην οργάνωση και την επεξεργασία των λημμάτων. Για τη συνεισφορά στην εννοιολογική οργάνωση του όρου μικροκατοικία με σχόλια και υποδείξεις ευχαριστώ τους συναδέλφους μου Βασίλη Κολώνα, Γιώργο Μητρούλια και Γιώργο Τζιρτζιλάκη. Τέλος ευχαριστώ θερμά τη Φρόσω Μιχάλη για την ένθερμη υποστήριξη της έκδοσης και την εξαιρετική συνεργασία καθώς και τον Χρήστο Τζιώκο για τη γραφιστική ενδεδειγμένη.

Σοφία Βυζοβίτη

μικροκατοικία

άτλαντας για αρχιτέκτονες

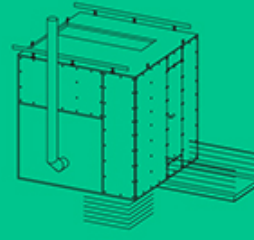
Η ελάχισσα κλίμακα της αρχιτεκτονικής

Ένα σπίτι, όσο μικρό κι αν είναι, είναι και ένα τεράστιο θέμα. Άρης Προβελέγγιος, 1986

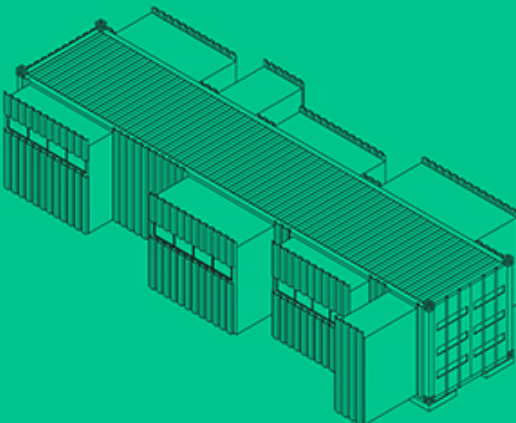
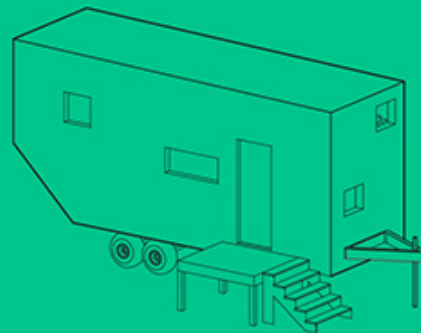
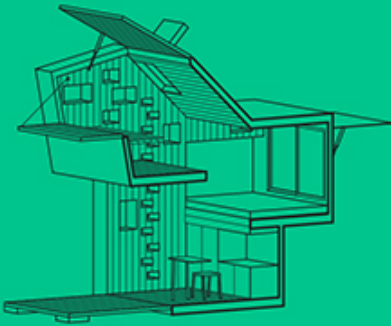
Η επαναφορά του ενδιαφέροντος προς το πεδίο του οικιακού εκφράζει ενδεχομένως μια νέα επίγνωση του ρόλου του αρχιτέκτονα στον απόηχο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008-9, τη στεγαστική επισφάλεια που δημιούργησε η χρηματιστικοποίηση της κατοικίας, την παύση των μεγάλων πρότζεκτ κοινωνικής στέγασης, την προβληματική για τις συρρικνούμενες πόλεις, αλλά και ζητήματα του κατεπειγόντως καταφυγίου που σχετίζονται με τις παγκόσμιες προσφυγικές ροές. Η συζήτηση για το ελάχιστο διεκδικεί σημαίνουσα θέση στη διατύπωση εναλλακτικών μοντέλων κατοίκησης αλλά και των νέων αντιλήψεων γύρω από το δικαίωμα στην κατοικία. Επικαιροποιεί οικολογικά, σοσιαλιστικά και αλληλέγγυα πρότυπα συλλογικής κατοικίας αλλά και μεθόδους και διαδικασίες συμ-μετοχής στο σχεδιασμό και την παραγωγή του κτισμένου.

Παράλληλα -όχι απαραίτητα με κοινούς κοινωνικούς στόχους- μια πυρετώδης παραγωγή από prototypes, mock-ups, pop-ups, pavilions, και installations μαρτυρά τη στροφή των αρχιτεκτόνων προς τη μικρή κλίμακα. Η τάση έχει ενισχυθεί τα τελευταία χρόνια από τις ψηφιακές μεθόδους και τεχνολογίες κατασκευής που ενδυνάμωσαν σημαντικά την επιρροή του αρχιτέκτονα αλλά και τη δυνατότητα μιας άμεσης επέμβασης. Μια νέα περιβαλλοντική συνείδηση φαίνεται να ικανοποιεί την ανάγκη ποιότητας στη διαχείριση του μικρού μεγέθους, η μέριμνα για το μικρό περιβαλλοντικό αποτύπωμα μέσα από την αποτελεσματική χρήση υλικών, την ανακύκλωση, τον πληθοπορισμό. Το περιορισμένο φάσμα επιλογών του μικρού μεγέθους απαιτεί μια εντατικοποίηση της σχεδιαστικής λογικής από τη σύλληψη μέχρι την οικοδομική λεπτομέρεια.

Ίσως η στροφή προς μια ελάχισσα κλίμακα, σε αντίθεση με τα μεγάλα πρότζεκτ για το δημόσιο κτίριο και την αναδιάρθρωση του αστικού χώρου που κυριάρχησαν στην αρχιτεκτονική συζήτηση των αρχών της τρίτης χιλιετίας, να εκφράζει το *modus operandi* της επερχόμενης γενιάς αρχιτεκτόνων. Μιας γενιάς που ενηλικιώνεται εν μέσω ανεργίας και ατέρμονων μέτρων λιτότητας. Η αρχιτεκτονική, ως κατεξοχήν τέχνη του χώρου, αποτελεί στη στοιχειώδη επιτέλεσή της μια πράξη αντίστασης στην κοινοτοπία και τη μετριότητα του χτισμένου περιβάλλοντος. Όπως υποστηρίζει η Maria Giuzerpina Grasso Canizzio, η Σικελή αρχιτέκτονας που τιμήθηκε στη 15η Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής της Βενετίας με το Χρυσό Λέοντα: «Η μικρή κλίμακα είναι ο ταμειυτήρας της χαμένης τιμής της αρχιτεκτονικής».

Ποια είναι η έκφραση των τεχνολογικών, οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών αλλαγών στο χώρο της κατοικίας; Ποιος είναι ο ρόλος της αρχιτεκτονικής στην κλιματική αλλαγή; Μπορεί το λιγότερο να είναι αρκετό; Το βιβλίο στοχάζεται, μεταξύ άλλων, στα ερωτήματα αυτά, στη βάση μιας συζήτησης για το ελάχιστο που διεκδικεί σημαίνουσα θέση στη διατύπωση εναλλακτικών μοντέλων κατοίκησης και νέων αντιλήψεων γύρω από το δικαίωμα στην κατοικία.

Μετασχηματισμοί

Αύριο σίγουρα θα βρεθούμε μπροστά σε μια νέα έκφραση του σπιτιού, έκφραση εκπληκτική και οπωσδήποτε απρόσμενη.

Γιώργος Κανδύλης, 1985

Για πολλούς αρχιτέκτονες η κατοικία θεωρείται το πιο σύμπλοκο και δυσεπίλυτο αρχιτεκτονικό πρόβλημα. Σύμφωνα με τον Γιώργο Κανδύλη (1985) «Το σπίτι δεν πρέπει μόνο να εξασφαλίσει την ικανοποίηση των καθορισμένων αναγκών, αλλά πρέπει επίσης να επιτρέπει στους ανθρώπους να δημιουργούν το δικό τους κόσμο». Η κατοικία, σαν «δοχείο ζωής»¹ ή σαν «κάλυκας της οικειότητας»² παρέχει την υποδομή της κατοίκησης. Η αμετάκλητη συνθήκη του κτισμένου οφείλει να μπορεί να ανταποκρίνεται στο περιεχόμενό της καθώς αυτό εξελίσσεται. Η ευελιξία στην κατοικία κατέχει κεντρική θέση στη σκέψη των αρχιτεκτόνων της γενιάς του '60. Οι μεταμορφώσεις που ακολουθούν την καθημερινότητα και την εξέλιξη μιας οικογένειας στην πάροδο του χρόνου υποστηρίζονται με τη χωροθέτηση του λειτουργικού προγράμματος της κατοικίας, με την οργάνωσή της σε ζώνες, ενότητες, όρια και μεταβάσεις.

Στη δεκαετία του '80 αλλάζει η θεώρηση της κατοικίας προς μια διακειμενικότητα των υποκειμένων. Το σπίτι των επιθυμιών και των πόνων του Άρη Προβελέγγιου επιχειρηματολογεί για την αποδόμηση του όρου «κατοικία», που απορρίπτει, τόσο σαν «υποσημειωμένο και αποσυμβολοποιημένο εμπόρευμα» όσο και «κοινωνική υπηρεσία παροχής προϊόντος», προς μια βιο-κυβερνητική θεώρηση που μπορεί να εκφράσει ο όρος «σπίτι»: το βιολογικό εργαστήριο δημιουργίας και διάπλασης της ανθρωπότητας και του ανθρωπισμού. Γράφει: «κάθε σπίτι είναι μια πλειάδα, ένα σύνολο σπιτιών, ένα σύνολο συμβολικών γραφών, όχι μόνο πληροφορικών αλλά και προστατευτικών, ερμηνευτικών και εκστατικών». Προτάσσει εδώ σαν μέγιστη αρχιτεκτονική ποιότητα την παροχή ζωτικού χώρου. «Καθαγιασμένος» αλλά «χωρίς μεταφυσική» ο χώρος είναι «η ενσυνείδητη φαντασία του ανθρώπου». Του δίνει το στήριγμα «στη διοργάνωση κάθε στάσης και ιδέας... την εσωτερική δύναμη, το στοχασμό, τη διόραση, την ελπίδα, την αυτοθυσία και τη θεώρηση».

Στην παρούσα συνθήκη, βιώνουμε την ωρίμανση της πληροφορικής επανάστασης, τη μετάβαση στη μεταβιομηχανική οικονομία, την εμπέδωση της παγκοσμιοποίησης σε τοπικό επίπεδο, τις ειδικές συνθήκες λιτότητας στον οικονομικό παγετό των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου. Οι κοινωνικές, οικονομικές και τεχνολογικές αυτές αλλαγές έχουν μεταβάλει το πεδίο της κατοίκησης. Η διάχυση της εργασίας στο οικιακό περιβάλλον, η εξαύλωση της πληροφορίας, η ραγδαία επιτάχυνση των τηλεπικοινωνιών μέσω του διαδικτύου, η όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων στον αστικό χώρο, οι νέες οικογενειακές δομές, καθορίζουν το πεδίο μεταβολών.

Τα δίπολα που παραδοσιακά οριοθετούσαν την έννοια της κατοικίας [ιδιωτικό-δημόσιο] [ελεύθερος χρόνος-εργασία] [φυσικό-τεχνητό] [υπαίθριο-εσωτερικό] έχουν αποφορτιστεί. Η έννοια του οίκου ως εστία που ανταποκρίνεται στις θεμελιώδεις και διαχρονικές ανάγκες ψυχικής και σωματικής υγείας ίσως να μην είναι αρκετή. Η έννοια του καταφυγίου ανακτά μια νέα σημασία σε αναφορά με τις συνθήκες εκτοπισμού και νομαδισμού, αλλά και τις σύγχρονες τάσεις ασκητισμού και εμπύθισης στη φύση, σε εικονικές πραγματικότητες, ή στο «ενεργό αρχείο»³ του διαδικτύου.

Σε αυτά τα δεδομένα φαίνεται να ανταποκρίνεται η εμφάνιση αυτού του νέου -ή καινοφανούς- τύπου κατοικίας που επικεντρώνεται στο μικρό μέγεθος. Συμπυκνωμένη, είτε αποτέλεσμα ενδεδειγμένου σχεδιασμού, είτε παράδειγμα μιας διαβίωσης λιτής αφθονίας, η μικροκατοικία στις πολλαπλές εκφάνσεις της εκφράζει τα νέα πρότυπα του οικιακού, ενδυναμώνει τους μικροϊδιοκτήτες, θέλγει τους αναχωρητές, υποστηρίζει τα συλλογικά σχήματα, απαντά σε ζητήματα αυτοδιαχείρισης, αυτονομίας και ενεργειακής αυτάρκειας: ενσαρκώνει το zeitgeist.

Ελάχιστη διαβίωση και νεωτερικότητα

Καθώς προσπαθούμε να βρούμε μια λύση στο πρόβλημα της ελάχιστης κατοικίας, η μόνη σωστή προσέγγιση είναι να αρχίσουμε με την ανάλυση του κοινωνικού περιεχομένου της.

Κάρελ Τέιγκε, 1932

Στην ιδρυτική του διατύπωση το αίτημα για την ελάχιστη κατοικία είναι κατεξοχήν πολιτικό. Διεκδικεί την εξασφάλιση του στοιχειώδους, του ελάχιστου αναγκαίου για την ανθρώπινη διαβίωση ενδιαίτηματος. Βρίσκεται στην αρχαιολογία του σοσιαλισμού, σαν ρηξικέλευθη θεραπεία της αθλιότητας των πρώτων αστικών βιομηχανικών γειτονιών, της «πόλεως της τρομερής νύχτας», όπως αποκαλεί ο Peter Hall (1988) τις φτωχογειτονιές του Λονδίνου, του Παρισιού, του Βερολίνου και της Νέας Υόρκης, των ζοφερών διαμερισμάτων όπου στοιβάζονταν οι πολυμελείς εργατικές οικογένειες που καταγράφει ο Engels (1845) στην Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία.

Είναι επίσης κατεξοχήν νεωτερικό: εκφράζεται σαν ριζοσπαστική αναθεώρηση του οικιακού χώρου με όχημα τη γυναικεία χειραφέτηση, τόσο στις ουτοπικές προτάσεις της Ρωσικής πρωτοπορίας για τη συλλογική στέγαση, όσο και στο ρεαλισμό του Νέου Οικοδομείν, στη διακήρυξη για αντικειμενική ανάλυση αναγκών και λειτουργικών στοιχείων του δεύτερου. Διεθνούς Συνεδρίου για τη Μοντέρνα Αρχιτεκτονική-CIAM II. Εγκαθιστά μια νέα τυπολογία, την ελάχιστη ιδιωτική μονάδα κατοίκησης που συγκροτείται ως δομικό μέλος ενός μεγάλης κλίμακας συλλογικού σχήματος.

Όπως αναπτύσσεται στα πλαίσια των σοβιετικών ερευνητικών προγραμμάτων για τις νέες μορφές στέγασης του προλεταριάτου, η ελάχιστη κατοικία δεν αποτελεί αρχιτεκτονικό μέτρο λιτότητας, αλλά έναν προνομιακό τρόπο κατοίκησης (Teige, 1932). Είναι ένας μετριοφρων αλλά λειτουργικός ιδιωτικός χώρος που εκφράζει μια απελευθερωτική ισότητα (Zusi, 2002). Η συνθήκη του ελάχιστου προϋποθέτει μια ριζική κοινωνική αλλαγή που η αρχιτεκτονική καθυστερεί να υποστηρίξει· μια προγραμματική διακήρυξη για ένα νέο τρόπο λειτουργίας του αρχιτέκτονα, πρωτίστως κοινωνικό και πολιτικό και δευτερευόντως τεχνικό. Δεν αφορά μόνο το μικρό σε μέγεθος διαμέρισμα. Αφορά την ανασυγκρότηση της οικογενειακής ζωής σε ένα νέο πρότυπο κατοίκησης. Επιζητά να μεταρρυθμίσει το κοινωνικό κύτταρο της οικογένειας προς μια συλλογική συμβίωση σ' ένα κοινοτικό οίκο-εργαστήριο, όπου διαμορφώνεται η αναδυόμενη σοσιαλιστική κοινωνία. Η ενσωμάτωση της γυναίκας στην παραγωγική διαδικασία είναι κρίσιμη για το μετασχηματισμό της κατοικίας (Magdometov, 1983). Στο κοινοτικό σπίτι, το ιδιωτικό ελάχιστο επαυξάνεται από το συλλογικό μέγιστο, απελευθερώνοντας τη γυναίκα από τη «σκλαβιά της οικοκυρικής» μέσα από συλλογικές κουζίνες και εστιατόρια, εργαστήρια ραπτικής, κολεκτίβες καθαρισμού υφασμάτων και χώρων, παιδικούς σταθμούς και νη-πιαγωγεία.

Στην πειραματική μελέτη των Mikhail Barshch και Vladimir Vladimirov (1929) για το συλλογικό οίκο "dom-communa" τη μονάδα κατοικίας απαρτίζει ένα ατομικό κελί διαβίωσης (living cell) διαστάσεων 1,6 επί 3,57 μέτρων. Λεπτομερώς και επινοητικά σχεδιασμένο περιλαμβάνει κρεβάτι, γραφείο, βιβλιοθήκη, ντουλάπα και μι-ιδιωτικό χώρο υγιεινής που μοιράζεται με έναν ή μια συγκάτοικο. Οι λειτουργίες οικιακής οικονομίας είναι ενταγμένες στη συλλογική επικράτεια που επαυξάνεται με εγκαταστάσεις άθλησης, εκπαίδευσης και αναψυχής στο πρότυπο του «κοινωνικού πυκνωτή» (Kopp, 1970) της Λέσχης των Εργατών με το εστιατόριο, τη βιβλιοθήκη, το γυμναστήριο, το βρεφικό σταθμό και το θέατρο. Η αναπαράσταση του κοινού χώρου εστίασης μεγεθύνει την αντίστιξη του ιδιωτικού ελάχιστου με την υπερμεγέθη κλίμακα της συλλογικής δομής: δεκάδες τραπέζια των τριών ατόμων παρατάσσονται εκατέρωθεν κυλιόμενου ιμάντα τροφοδοσίας γευμάτων. Μας υπενθυμίζει τον ιμάντα βιομηχανικής παράγωγης και τη χαρακτηριστική για τους Κουστρουκτιβιστές αγάπη στη μηχανή.

Ίσως το πιο ενδιαφέρον υλοποιημένο αποτέλεσμα της έρευνας για νέα σοβιετική κοινοτική κατοικία αποτελεί το Narkomfin, που ολοκληρώθηκε το 1931 στο κέντρο της Μόσχας. Απαρτίζεται από δυο ενότητες, το μεγάλο πλακόμορφο συγκρότημα που περιέχει τις μονάδες της κατοικίας και ένα μικρότερο με τις συλλογικές δραστηριότητες. Οι αρχιτέκτονες Moisei Ginzburg & Ignatii Milinis επινόησαν τυπολογίες διαμερισμάτων που αναπτύσσονται σε τρία επίπεδα και συναρμολογούν σε τομή ώστε να εμπεριέχουν τον κοινό-χρηστο διάδρομο πρόσβασης στην ενδιάμεση στάθμη. Μια εκδοχή της τομής αυτής υιοθέτησε μετά το 1932 και ο Le Corbusier στη Ville Radieuse (Frampton, 1987) και στην Unité d'habitation στη Μασσαλία. Ο τύπος F (σ. XX) αφορά ένα διαμέρισμα ελαχίστων διαστάσεων, περιλαμβάνει χώρο ύπνου στην ανώτερη στάθμη του, διημέρευσης στην ενδιάμεση και υγιεινής στην κατώτερη δίπλα στην είσοδο. Με τη διάταξη αυτή (split level apartments) εξασφαλίζεται η διαβάθμιση του ιδιωτικού χωρίς χρήση εσωτερικών τοίχων. Εκφράζοντας κατανόηση στην αδυναμία των κατοίκων να μεταβούν άμεσα στο απόλυτα συλλογικό, οι αρχιτέκτονες ενσωματώνουν στο χώρο διημέρευσης στοιχειώδη εξοπλισμό κουζίνας, παρέχοντας ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στο ιδιωτικό και το κοινόχρηστο εστιατόριο.

Η κατοικία για την ελάχιστη διαβίωση (Die Wohnung für das Existenzminimum) αποτέλεσε το θέμα του CIAM II που έλαβε χώρα στη Φρανκφούρτη τον Οκτώβριο του 1929, όπου διερευνήθηκαν οι βασικές για τη στέγαση ανάγκες και καθορίστηκαν οι προδιαγραφές των «ελαχίστων χώρων» που απαρτίζουν την κατοικία με αντικειμενική λογική, συνυπολογίζοντας δεδομένα κόστους και κατασκευής. Κεντρική προσωπικότητα στο CIAM II είναι ο Ernst May, ο κρατικός αρχιτέκτονας της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης (Frankfurter Stadtbaurat), που επιμελείται την περίοδο αυτή το μεγάλο στεγαστικό πρόγραμμα⁶ Νέα Φρανκφούρτη. Η πολιτική ατζέντα του προγράμματος ήταν μεταρρυθμιστική, χωρικά και ηθικά, προσδοκούσε, σύμφωνα με τη Hilde Heynen (1999) μια μελλοντική κοινωνία, ορθολογικά οργανωμένη και χωρίς συγκρούσεις, που αποτελείται από άτομα με ίσα δικαιώματα και κοινά συμφέροντα.

Ο May ενστερνίζεται την αρχιτεκτονική της Νέας Αντικειμενικότητας που χαρακτηρίζει τα ευρωπαϊκά προγράμματα στέγασης (neues Bauen) της δεκαετίας 1920-30. Ένας όρος που σύμφωνα με τον επινοητή του «ταίριαζε πραγματικά στο νέο ρεαλισμό με τη σοσιαλιστική χροιά» (Frampton, 1987). Σε αντίθεση με τη ρητορική των σοβιετικών συλλογικών οίκων, στο πρόγραμμα της Φρανκφούρτης η οικογένεια παραμένει το κύτταρο της κοινωνικής δομής που συγκροτεί τις τυπολογίες των κατοικιών. Το οικογενειακό διαμέρισμα αποτελεί την ιδιωτική μονάδα της συλλογικής κατοικίας. Με την εν σειρά παράθεσή του, σχηματίζονται πλακόμορφα συγκροτήματα δυο ή τριών ορόφων, που στοιχίζονται σχηματίζοντας γειτονιές. Το επίτευγμα της οργανωμένης δόμησης της Νέας Φρανκφούρτης έγκειται στην παραγωγή οικισμών (siedlungen) υψηλής πυκνότητας αλλά χαμηλού ύψους (flachbau), κοντά στην ανθρώπινη κλίμακα και με σημαντικό ποσοστό πράσινου καταναμεμένου σε αυλές με κήπους αστικών καλλιεργειών και πάρκα.

Η έννοια της στοιχειώδους διαβίωσης (existenzminimum) είναι καθοριστική στο σχεδιασμό των μονάδων κατοικίας και κατ'επέκταση των οικισμών της Νέας Φρανκφούρτης. Για παράδειγμα, το μικρό διαμέρισμα με τρεις κλίνες των Ernst May & Kaufman, που παρουσιάζει σαν υπόδειγμα ο Teige στο βιβλίο του η ελάχιστη κατοικία, έχει διαστάσεις 9,35 × 4,50 μ. και επιφάνεια 37,5 τ.μ. Από το λόγο του αριθμού κατοίκων προς την επιφάνεια μπορούμε να εξαγάγουμε το δείκτη κατοίκησης στα 12,5 τ.μ./ανά άτομο. Η κάτοψή του οργανώνεται σε λειτουργικές ενότητες. Περιλαμβάνει ζώνη εισόδου με κουζίνα (4 τ.μ.), χολ (2 τ.μ.) και λουτρό (3 τ.μ.), χώρο διημέρευσης (16,6 τ.μ.) και δυο υπνοδωμάτια· το μεγαλύτερο διαχωρίζεται από τη ζώνη διημέρευσης με πτυσσόμενο πέτασμα και το μικρότερο με πόρτα. Στα πρακτικά του CIAM II συμπεριλαμβάνονται υποδείγματα κατόψεων από το πρόγραμμα του May: κατοικίες για μια, δυο ή περισσότερες οικογένειες καθώς και ειδικές επιλύσεις. Ο Kenneth Frampton (1987) υποστηρίζει ότι οι προδιαγραφές των ελαχίστων χώρων για την κατοικία που εισηγήθηκε ο May «ήταν εξαρτημένες από την εκτεταμένη χρήση εντοιχισμένων ντουλαπιών, πτυσσόμενων κρεβατιών και κυρίως από το σχεδιασμό μιας υπεραποδοτικής κουζίνας-εργαστηρίου της Frankfurter Küche».

Την κουζίνα της Φρανκφούρτης (Frankfurter Küche) σχεδίασε η αρχιτέκτονας Grete Schütte-Lihotzky, η μοναδική γυναίκα η οποία συμμετείχε στην ομάδα αρχιτεκτόνων που διηύθυνε ο Ernst May. Αναμφισβήτητα αποτελεί καινοτομία της εποχής της Νέας Αντικειμενικότητας. Εισάγει την έννοια της εργονομίας⁸ στο σχεδιασμό της κατοικίας και εγκαθιδρύει ένα πεδίο εφαρμογής της αρχιτεκτονικής στη μικρή κλίμακα. Ο σχεδιασμός της βασίζεται στην ανάλυση των ενεργημάτων που σχετίζονται με την παρασκευή του φαγητού, την οποία κατέγραψε η αρχιτέκτων σε διαγράμματα χρόνου-κίνησης παρατηρώντας νοικοκυρές σε δράση και συζητώντας με ομάδες γυναικών⁹. Προσαρμόζεται στο περίγραμμα αυτών, αποκλείοντας άχρηστο χώρο και συμπυκνώνοντας το περίγραμμά της. Στην πρώτη της εκδοχή έχει διαστάσεις 2,7 × 3,3 = 8,87 τ.μ. Σύμφωνα με τον Teige (1932, 2005) μετά τη χρήση της από 6.000 νοικοκυρές της Φρανκφούρτης βελτιστοποιήθηκε στο ελάχιστο εμβαδόν των 5,5 τ.μ. Παρέχει οικονομία κινήσεων μετατρέποντας το μαγείρεμα σε ρουτίνα εργασίας. Αποτελεί αυτόνομο προϊόν –ένα απόσπασμα οικιακού τοπίου– και παραδιδόταν πλήρως εξοπλισμένη με περιστρεφόμενο σκαμνί, μια σόμπα αερίου, ενσωματωμένη αποθήκη, πτυσσόμενη σιδερώστρα, ρυθμιζόμενο φωτιστικό οροφής και αφαιρούμενο κάδο σκουπιδιών. Συμπεριλαμβάνει πολλαπλές επιφάνειες εργασίας και αρχειοθετεί υλικά και συσκευές που σχετίζονται με τα οικιακά. Χαρακτηριστικά είναι τα συρτάρια αλουμινίου σε μορφή σέσουλας για εύκολη χύση και θέση για ετικέτα (Εικόνα 3). Μοιάζει με εργαστήριο ή μικρό εργοστάσιο. Σε σύγκριση με τις παραδοσιακές γερμανικές κουζίνες (wohncuche) είναι αποδοτικότερη και συμπαγέστερη, εξοικονομεί χώρο, χρόνο και κόπο. Ταίριαζει απόλυτα στις τυπολογίες του ελάχιστου.

Στην πάροδο του χρόνου η κουζίνα της Φρανκφούρτης έχει απασχολήσει τις σπουδές για το φύλο στην αρχιτεκτονική, εκφράζοντας παραδειγματικά τη μεταρρύθμιση στο πεδίο του οικιακού με τη χειραφέτηση της

γυναίκας. Σύμφωνα με την Anna Kuehl (2011) οι αρχιτέκτονες του προγράμματος της Φρανκφούρτης ασχολήθηκαν σημαντικά με τη διαμόρφωση του ρόλου της γυναίκας στον αντίποδα του προτύπου της αστής, εγκλωβισμένης στο τρίπτυχο "Küche, Kinder, Kirche" (κουζίνα, παιδιά, εκκλησία) νοικοκυράς. Η Νέα Γυναίκα (Neue Frau) είναι μια σύγχρονη ανεξάρτητη γυναίκα, εργάζεται, έχει διαθέσιμο εισόδημα και ελεύθερο χρόνο, αισθάνεται άνετα στο δημόσιο χώρο, αθλείται κι ενημερώνεται για τη μόδα και τις τέχνες. Ένα πρότυπο που, παρ' ότι απεμπολήθηκε με το τέλος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, θεωρείται εμβληματική εικόνα νεωτερικότητας Hilde Heynen (2005). Ο σχεδιασμός της Grete Schütte-Lihotzky υποστηρίζει τη μεταρρύθμιση αυτή. Επιτυγχάνει όχι μόνο την ελάφρυνση του φόρτου των οικιακών εργασιών αλλά και την κατασκευή μιας νέας εικόνας νοικοκυράς, στη σύνδεσή της με την τεχνολογία και το εμπόριο· προσδίδεται μια νότα γοητείας.